

Miestna krajina a geografická kognitívna konštrukcia

IVANA TOMČÍKOVÁ, RASTISLAV ČIEF

G **Abstrakt:** Cieľom štúdie je reflexia súvislostí pojmu „miestna krajina“ a troch pilierov geografickej kognitívnej konštrukcie. Táto relácia univerzálneho pojmu v kontexte kurikulárnej reformy (Štátny vzdelávací program pre základné vzdelávanie 2023) je založená na rešeršnej metodike a využití doterajších analýz a výskumov miestnej krajiny aplikáciou metakognitívnych pojmov didaktiky geografie. V prvej kapitole je dokladovaná univerzálnosť pojmu „miestna krajina.“ V ďalších troch kapitolách rešeršného charakteru je pojem „miestna krajina“ predstavený v súvislostiach pojmových konštrukcií, priblížený je behaviorálno-geografický koncept mentálnej mapy a následne k uvedeným dvom metakognitívnym konceptom je opísaný pojem „percepcia krajiny“. V piatej kapitole je pojem miestna krajina konfrontovaný s pojmom geografická kognitívna konštrukcia.

Kľúčové slová: Miestna krajina, miesto, geografická kognitívna konštrukcia, percepcia krajiny, mentálna mapa, pojmové konštrukcie, mapové zobrazenie, pojmová báza, priestor, didaktika geografie.

TOMČÍKOVÁ, I. & ČIEF, R. 2024. Miestna krajina a geografická kognitívna konštrukcia. *Arnica* 14(1–2), 8–15. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, ISSN 1804-8366.

Rukopis došiel 29. 3. 2024; byl přijat po recenzi 5. 11. 2024.

Ivana Tomčíková, Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika; e-mail: ivana.tomcikova@ku.sk • Rastislav Čief, Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika; e-mail: rastislav.cief@ku.sk

Úvod

Miestna krajina je životným priestorom žiakov od narodenia, preto geografické poznatky o nej sú veľmi úzko späté s praktickým životom. Žiaci môžu konfrontovať svoj obraz miestnej krajiny, jej percepciu s obrazmi iných (napr. spolužiakov, učiteľa, autorov doplnkových informačných prameňov a pod.). Pojmy ako napríklad dom, kopec, rieka, les, cesta, obec, mesto považujeme za primárnu pojmovú konštrukciu v mysli človeka, viazanú na jeho miestnu krajinu.

Rozmýšľať geograficky znamená využívať jazyk geografie (myšlienky a koncepty), pomocou ktorého môžeme odhaliť priestorové súvislosti medzi rôznymi miestami a mierkami (Jackson 2006). Každý jav a proces je zasadený v určitom kontexte, t. j. je prepojený so svojím okolím a má svoju históriu. Ak uvažujeme o histórii a vzájomných vzťahoch medzi javmi, tak hovoríme o čase a priestore (Rusnák a kol. 2014). Cieľom príspevku je opísať konceptuálny model geografickej kognitívnej konštrukcie (ďalej GKK) založený na univerzálnom pojme miestna krajina. Ide o reflexiu súvislostí pojmu „miestna krajina“ a troch pilierov geografickej kognitívnej konštrukcie. Táto aktualizácia je založená na rozbere literatúry a využití doterajších analýz a výskumov miestnej krajiny a metakognitívnych pojmov didaktiky geografie. Univerzálnosť pojmu miestna krajina možno dokladovať v prvej kapitole tejto štúdie. V ďalších kapitolách sa zameriame na analýzu postavenia pojmu miestna krajina v jednotlivých zložkách geografickej kognitívnej konštrukcie. Zaoberáme sa vlastnosťami objektu miestna krajina v súvislosti s tromi zložkami GKK: mentálnou mapou, pojmovou

konštrukciou a percepciou krajiny. V piatej kapitole je konceptuálny rámec prepojenia troch pilierov s pojmovými konštrukciami konceptov „miestna krajina“.

Univerzálnosť pojmu miestna krajina vo vzdelávaní

V odbornej literatúre sa pojem miestna krajina rôzne interpretuje. Často sa stretávame s pojmami lokálna krajina, miestny región, miestna oblasť, mikroregión, ktoré sa chápu ako synonymá a autori ich charakterizujú z viacerých hľadísk (Madziková 2003; Tomčíková 2010, 2018; Dubcová a kol. 2012; Škodová 2021).

Tolmáči a kol. (2007) charakterizuje miestnu krajinu ako sídlo, v ktorom žiaci bývajú alebo chodia do školy, so svojím okolím. To sa niečím líši od každého iného miesta na svete, a preto je jedinečné. Platia v ňom prírodné zákonitosti a človek v ňom uskutočňuje rôzne činnosti tak ako všade na Zemi. Kandráčová & Michaeli (1997) definujú miestnu krajinu, v ich ponímaní miestny región, ako areál platnosti denného rutinného rytmu človeka v prostredí, pričom veľkosťou ho môžeme zaradiť na rozhranie lokálnej a regionálnej dimenzie. Predstavuje tú časť prostredia človeka, ktorá je na styku zóny bezprostredného a nepretržitého zmyslového poznávania (napr. dom, miestna štvrť, obec so základnou vybavenosťou, so zónou vnímanou periodicky, t. j. obec s väčším komplexom vybavenosti). Univerzálnosť pojmu možno demonštrovať aj na jeho priestorovom a časovom aspekte.

Priestorová dimenzia pojmu miestna krajina je podmienená geografickou mierkou. Podľa Kancíra (2007) je miestna krajina časť reálneho priestoru (sveta), v ktorom sa človek nachádza, vyvíja, formuje, realizuje, ktorý zároveň dobre pozná racionálne i senzitivne. Podľa Škodovej (2021) sa na základe regionálnej geografickej mierky rozlišuje mezoregión (napríklad okres, historický región) alebo mikroregión, ktorý zachádza do lokálnej úrovne krajiny – miestnej krajiny.

Kancír & Madziková (2008) charakterizujú miestnu krajinu vo vlastivede ako územie obce, kde sa škola nachádza, prípadne územie ďalších obcí, z ktorých deti do tej školy dochádzajú. Postupne sa s pribúdajúcim vekom žiakov poznávaná krajina zväčšuje, pričom hovoríme o širšom okolí obce, často bez presného vymedzenia, niekedy s využitím administratívnych (napr. kataster obce, viacero katastrov, okres, kraj, oblasť) alebo prírodných hraníc (napr. geomorfologický celok, povodie). Priestorový aspekt pojmu tak môže byť priblížený aj cez jeho vývoj v čase.

Časový aspekt pojmu miestna krajina sa odráža v životných skúsenostiach, ktoré nadobudol jedinec počas svojho života v určitom miestnom regióne (Tomčíková 2010). Prejavuje sa určitou citovou (mentálnou) väzbou ľudí, ktorí žijú v miestnej krajine. Tá je pre nich pocitom domova, bezpečia a dôvernosti, čomu zodpovedá aj určitý spôsob vnímania miestneho regiónu jedincom a jeho správaním sa v nej (Tomčíková 2018). Pre človeka žijúceho na konkrétnom mieste majú zmysel nielen fyzické objekty tvoriace toto miesto, ale aj udalosti, ktoré tu prežil v minulosti (Tomčíková & Rubáš, 2023).

Pojmy obec, miesto, kde žijeme, miestny región, miestna krajina sa prelínajú vzdelávacími a často aj výchovnými cieľmi vo viacerých formatívnych interakciách (t. j. interakcie učiaceho a učiaceho sa pri plnení vzdelávacích cieľov). Umiestnenie prvkov učiva do miestnej krajiny má integrujúci charakter okrem geografie aj vo vyučovacích predmetoch, ako je dejepis (historické udalosti v miestnej krajine), biológia (zástupcovia miestnej fauny a flóry, ochrana životného prostredia), chémia (chemické zloženie vody v miestnom potoku, jeho znečistenie, návšteva chemického podniku, vodárne, čističky odpadových vôd), občianska náuka (dôležité inštitúcie, kultúrne a spoločenské akcie, významní rodáci), literatúra (povesti, básne s miestnou tematikou, nárečia, tradície), hudobná výchova (piesne s miestnou tematikou), výtvarná výchova (kresba krajiny v okolí školy) a pod.

Ďalší priestor pre poznávanie miestnej krajiny poskytuje aj prierezová téma Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra, ktorá môže byť v rámci kurikulárnej reformy Štátneho vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie zaradená medzi voliteľné vyučovacie predmety, ako je napr. regionálna výchova alebo regionálny dejepis. Výchovno-vzdelávacím cieľom predmetov je vytvárať a prehľbovať u žiakov predpoklady

na pestovanie a rozvíjanie citu ku krásam svojho regiónu, prírody, staviteľstva, ľudového umenia a spoznávanie kultúrneho dedičstva. Edukačná činnosť je zameraná na to, aby žiaci v rámci regionálnej výchovy poznali históriu, ale aj súčasnosť vlastnej obce či mesta (Tomčíková 2018).

■ Miestna krajina v pojmových konštrukciách

Pojem predstavuje základnú formu myslenia, je to rečové vyjadrenie zovšeobecnených a podstatných znakov nejakého predmetu alebo javu (Ďurič a kol. 1991). Pojem nemôže existovať sám o sebe, ale je súčasťou kognitívnej štruktúry, ktorú z didaktického hľadiska reprezentuje množina vybraných pojmov a ich súvislostí – pojmová báza.

Podľa viacerých autorov (Agnew 1987, 2011; Holloway 2003; Jackson 2006; Coe 2007; Jessop 2008; Hubbart & Kitchin 2011; Sokol 2011; Gregory & Castree 2012) geografia pracuje s rôznymi priestorovými konceptmi, ktoré využíva ako nástroj kontextuálneho porozumenia javov, procesov a vzťahov v geografickej realite. Gregory & Castree (2012) rozlišujú tri fundamentálne priestorové koncepty humánnej geografie: priestor (*space*), miesto (*place*) a mierka (*scale*), ku ktorým pridávajú ďalšie tri súvisiace koncepty: prostredie (*landscape*), región (*region*) a teritórium (*territory*).

Zrod geografického myslenia je úzko spätý s miestom. Miesto (*topos*) zásluhou Platóna a Aristotela patrí medzi najstaršie koncepty geografického myslenia. Je kardinálnym konceptom geografie, no nie jediným. Ďalším z nich je priestor, o ktorom sa často uvažuje v spojitosti s miestom (Tuan 1977, Matlovič 2007). Inými dôležitými konceptmi geografického myslenia sú príroda, krajina, región, mierka, hranica, prostredie, udržateľnosť, čas a ďalšie (Matlovič & Matlovičová 2015). Tieto koncepty sa vyvíjali postupne počas vývoja geografického myslenia, ktorý vyústil do sformovania geografie ako modernej vednej disciplíny v 1. polovici 19. storočia.

Matlovič (2007) tvrdí, že chápanie konceptu miesta sa mení v priebehu vývoja geografického myslenia a často sa odvíja od chápania kategórie priestor, že medzi miestom a priestorom sú interaktívne vzťahy a nevyklúčujú sa navzájom. Preto z geografického hľadiska je kľúčové interpretovať vzájomné vzťahy medzi priestorom a miestom, prípadne aj krajinou.

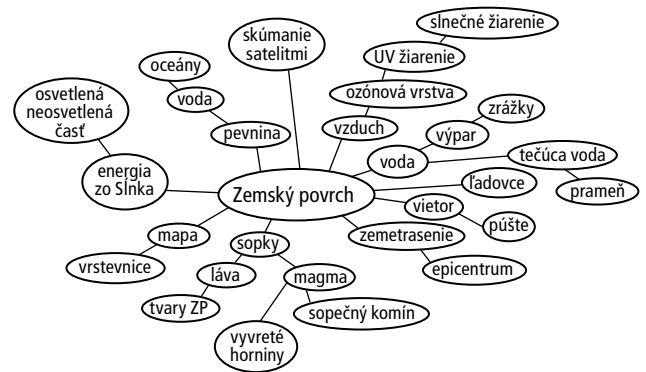
Piaget (1952) definoval schému ako ucelenú opakovateľnú akčnú sekvenciu, ktorej tesne prepojené komponenty sú riadené významovým jadrom, t. j. zjednodušene považuje schému za základný stavebný kameň inteligentného správania – spôsob ako organizovať znalosti. Každá schéma je tak jednotkou znalostí vždy vo vzťahu k inému aspektu reality – objektom, javom a abstraktným (teoretickým) konceptom (Čief & Nižnanský 2017b). Vizualne znázornenie vzájomných vzťahov myšlienok a pojmov vytváraním náčrtkov a schém, ktoré pomáha

žiakom nachádzať logické vzťahy medzi dvoma alebo viacerými pojmami, ich hierarchiu, sa nazýva pojmová mapa. Podľa Petrasovej (2003) pojmová mapa (schéma) pozostáva z usporiadaných obrazcov, ako sú rámčeky, trojuholníky, ovály a pod., ktoré sú spájané čiarami alebo šípkami. Význam im dodávajú verbálne informácie, ktoré sú umiestnené vo vnútri týchto obrazcov a medzi nimi tak, že tvoria sústavu vzťahov medzi pojmami. Jednoduché pojmové mapy tvoria sémantickú sieť na základe jednoduchej myšlienky alebo pojmu. Zložitejšou stratégiou je znázorňovať pojmy hierarchicky.

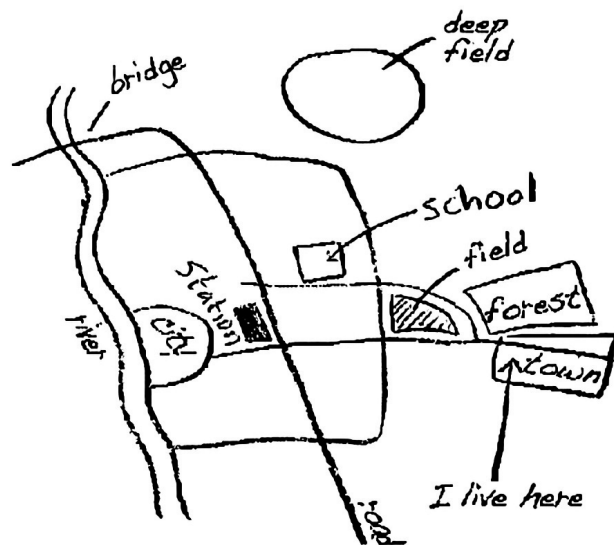
V geografii však môže ľahko dôjsť k nejasnostiam, lebo pojem mapa evokuje mapu ako kartografické dielo. Preto je vhodnejšie v geografii používať pojem pojmová schéma.

Mentálna mapa a miestna krajina

Slovné spojenie mentálna mapa sa vo vzdelávaní používa v dvoch hlavných kontextoch. V pedagogike a didaktike je ustálené ako reprezentácia pojmovej konštrukcie (obr. 1).

Obr. 1. Časti pojmových schém znázorňujúce pojmové konštrukcie pre pojem reliéf a pojem zemský povrch (Čief & Nižnanský 2012, upravené).

Obr. 2. Reprezentácia mentálnej mapy Lynchovského typu (Lynch 1960).

Okrem termínu mentálna mapa nájdeme aj pomenovanie myšlienková mapa, C-map, concept map, mind map a mental map. V súvislosti s reprezentáciou pojmových konštrukcií budeme v geograficky relevantných termínoch používať pomenovanie „pojmová schéma“.

V spojitosti s behaviorálnou geografiou je pojem mentálna mapa založený na prácach Lyncha (1960) a Goulda & Whitea (1974). V nich je mentálna mapa reprezentáciou kognitívnej schémy získanej percepciou atribútov konkrétnych miest spojených so správaním, preferenciami a pocitmi jednotlivca.

Lynch (1960) zistil, že každý človek má vlastný environmentálny obraz – generalizovaný mentálny obraz prostredia, ktorý je výsledkom bezprostredného vnemu a minulej skúsenosti. Analýzou poznatkov, ktoré identifikoval v mentálnych obrazoch mesta u ľudí, vytvoril klasifikačný systém, ktorého prvky tvoria základné komponenty mentálneho obrazu (cesty, hranice, oblasti, uzly, dominanty). Neskôr boli jeho tézy rozpracované mnohými

autormi – Appleyard (1969), Hart, Moore (1973). Gould & White (1974) rozpracoval problém environmentálnej percepcie a tvorby mentálnych máp – spôsob, akým si ľudia vytvárajú obrazy rôznych miest a ako to môže ovplyvňovať ich rozhodnutia.

Mentálna mapa v geografii je grafickou reprezentáciou kognitívnej štruktúry. Obsahuje topografické až geografické prvky a javy, zapamätané ako pojmy a obrazy. Bell (2009, in Vávra 2010; Nižnanský 1993, 1994) mentálnu mapu v mysli „kognitívnu mapu“ pomenúva termínom mentálne priestorové predstavy. S využitím mentálnej mapy (mentálnych priestorových predstáv) rozširujeme pojmovú konštrukciu geografických objektov o priestorové atribúty, ako sú poloha (súradnice, vzdialenosť), pôdorys (polygón, línia), topologické relácie (susedí, leží na, je väčší) a relácie smeru a orientácie (severne, rovnobežkový, poludníkový smer) v troch dimenziách odlišenia a deskripcie objektov

krajinnej sféry (lokálna, regionálna a globálna). Mentálna mapa je tu chápaná ako kartografické vyjadrenie predstáv človeka o geografickom priestore (Kaňok 2001).

Geografická kognitívna konštrukcia dieťaťa sa v jeho prvých rokoch života rozvíja vďaka jeho každodennému bytiu v geografickom priestore. Miestna krajina je miesto, ktoré ho obklopuje od útleho detstva. Ponúka mu možnosti kognitívneho rozvoja, podnety na emocionálny rozvoj, formuje jeho názory (Tomčíková, 2018).

■ Dimenzie percepcie krajiny

Konceptuálny rámec percepcie krajiny je možné opísať na troch úrovniach: globálnej, regionálnej a lokálnej (G, R, L). Percepcia globálnej dimenzie sa buduje v geografii využívajúc tieto nástroje – glóbus a mapu sveta so všeobecnogeografickým obsahom, obrázky a videá planéty Zem. Z priestorového hľadiska je percepcia na regionálnej úrovni súčasťou dvoch kognitívnych štruktúr. Prvú označme G→R. Ide o zameranie pozornosti a tým i kognitívnych procesov na časť zemského povrchu vymedzenú z globálneho rozčlenenia zemského povrchu (charakteristika západnej pologule, náčrt hraníc Afriky, opis územia s dažďovým pralesom alebo vysokohorskej krajiny Ázie). Druhú označme L→R. Tu sa percepcia na región tvorí cez poznané a navštívené miesta (lokality). Tak si utvára percepciu Tatier cez absolvované túry turista, alebo percepciu štátu šofér rozvážajúci potravinárske výrobky (Čief & Nižnanský, 2017b). Percepciu globálnej a regionálnej dimenzie budujeme hlavne nepriamo, sprostredkované cez informačné objekty.

Na lokálnej úrovni sa priestorové atribúty objektov spájajú s nepriestorovými intenzívnejšie vďaka priamej percepcii miest (Vávra, 2010) rôznej intenzity. Táto intenzita závisí od konkrétnych udalostí a zážitkov spojených s predmetným miestom. Každá dimenzia krajiny je špecifická svojimi atribútmi.

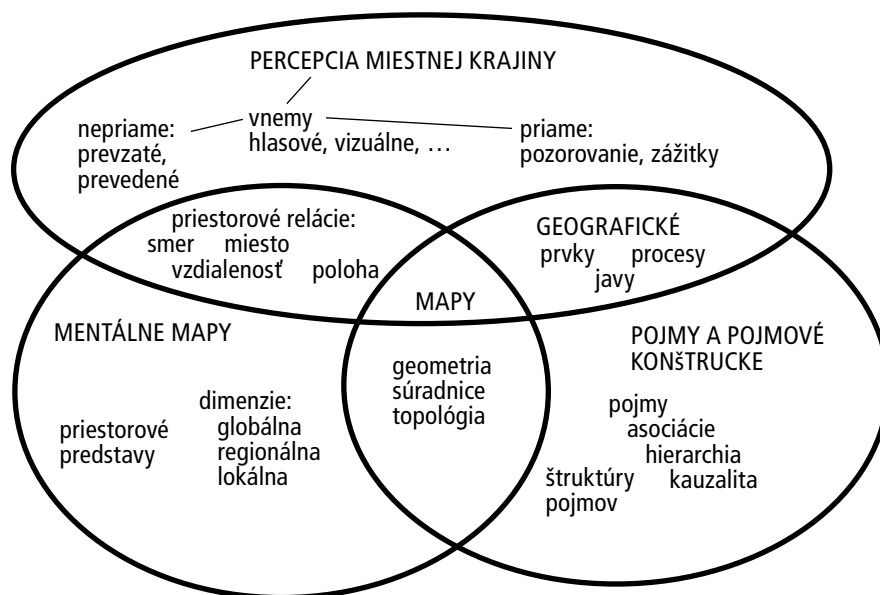
Podľa viacerých prác (Hartshorne 1959, Nijhuis 2011, O’hael’ & Hlavatá 2010, O’hael’ 2003) krajina je časť zemského povrchu vnímaná človekom. Toto spojenie človeka s jeho okolím je pre definíciu krajiny podstatné. Zahŕňa nielen materiálno-energetický fundament s objektmi prírodného aj antropogénneho pôvodu, ale aj ich vonkajší prejav, vzhľad Zeme – *the face of the earth* (Hartshorne 1959). Definície jasne zdôrazňujú zmyslový vzťah medzi pozorovateľom a krajinou.

Vnemy prostredia (hmatové, zrakové, sluchové, čuchové a chuťové) tvoria primárne jednoduché kognície. Vnímaná krajina predstavuje obraz okolia človeka, ktorý mu sprostredkovávajú vnemy, najmä zrak. Zrakom človek získava informácie o prírodných a antropogénnych prvkoch, o farbách, líniách, plochách a pod. Ide o model skutočnosti v ľudskom vedomí, ako človek reaguje na krajinu (Nohl 2001). Krajinný obraz je teda výsledkom procesu individuálneho vnímania, ktoré je ovplyvnené psychologicko-sociálnou štruktúrou osobnosti (vek, pohlavie, sociálne aspekty). Dieťa spoznáva svoju miestnu krajinu najmä pozorovaním významných geografických a historických prvkov, ktoré môže vidieť, cítiť, ohmatať – jednoducho zažiť a pod.

Žiak miestnu krajinu vníma prostredníctvom svojich zmyslov, lebo je to priestor, v ktorom žije, ale ju aj priamo pociťuje ako svoje životné prostredie. Je preňho pocitom domova, bezpečia a dôvernosti, čomu zodpovedá aj určitý spôsob jeho vnímania a správania sa v nej. Preňho majú zmysel nielen fyzické objekty tvoriace toto miesto, ale aj udalosti, ktoré tu prežil. Tým, že žiak spoznáva miestnu krajinu, rozvíjajú sa u neho aj rôzne kvality, napríklad kultúrna identita, regionálna identita, národné povedomie a vlastenectvo. Žiak môže spoznávať krajinu aj nepriamo, cez literatúru, obrázky, jej kultúrne dedičstvo cez piesne, zvyky, obyčaje, nárečie regiónu, v ktorom vyrastá.

■ Miesto a miestna krajina v geografickej kognitívnej konštrukcii

Každý človek sa v priebehu svojho života vyvíja v oblasti biologickej, psychologickkej a sociálnej. Kognitívne procesy môžeme vo všeobecnosti chápať ako vytvorenie si charakteru sveta, mať v ňom určitý rozhľad a vedieť ho pochopiť v správnom zmysle (Daniel a kol. 2005).

Obf. 3. Geografická kognitívna konštrukcia (GGK), (Čief & Nižnanský 2017b, upravené).

Geografická kognitívna konštrukcia (obr. 3) je didaktický model prepojenia troch metakognitívnych štruktúr. Pojmová konštrukcia (*Conceptual construction*) je založená na práci s pojmami (ich definíciou, súvislosťami, hierarchiou atď.). Druhá zložka GKK je založená na poznaní a percepcii geografických prvkov, interakcii (procesov) a javov priamo v krajine (*Landscape perception*). Taktiež je založená na nepriamej percepcii cez informačné objekty (tabuľky, schémy, grafy, obrázky a hlavne mapy). A do tretice je GKK založená na rozvoji mentálnej mapy (*Mental map*) nad priestorovými predstavami o krajine okolo nás, ale aj o krajine Slovenskej republiky, Európy a celého sveta (Čief & Nižnanský 2017a).

Vychádzame z predpokladu, že miestna krajina má významné postavenie v priamej, a dnes čoraz častejšej aj v nepriamej percepcii a jej prienikoch s oboma ďalšími piliermi GKK. V miestnej krajine sa na topografickej úrovni priestorové atribúty objektov spájajú s nepriestorovými intenzívnejšie vďaka priamej percepcii miest (Vávra, 2010) rôznej intenzity, ktorá závisí od konkrétnych udalostí a zážitkov spojených s predmetným miestom. V mysli sú spojené s priestorovými a nepriestorovými atribútmi (Nižnanský 1993, 1994), ktoré sú získané percepciou informačných objektov životnými zážitkami a skúsenosťami spojenými s daným miestom (prvkami, javmi). Podľa neho sem patrí obraz krajiny (dominantné objekty a ich znaky), relatívna poloha objektov (vertikálna, horizontálna), orientácia (smer ktorým objekt leží) a vzdialenosť objektov od pozorovateľa. V geografickej kognitívnej konštrukcii ich nazývame priestorové relácie.

V jednotlivých segmentoch schémy geografickej kognitívnej konštrukcie sa najviac dotýkajú tri témy geografického komponentu vzdelávacích štandardov oblasti Človek a spoločnosť pre 1. cyklus:

1. Orientácia v okolí školy, v obci a jej blízkom okolí
2. Orientácia v pláne a na mape
3. Procesy v miestnej krajine a ich vplyv na človeka a životné prostredie

Predbežná analýza pojmov a činností, ktoré sú pri týchto troch témach explicitne zadané, nás vedie k potrebe realizácie návrhu metodiky. Využijeme pritom sedem segmentov schémy z obr. 3. V schéme je zaradená ako základná zložka práca s pojmovými konštrukciami. V Štátnom vzdelávacom programe pre základné vzdelávanie (ŠVP ZV 2023) je explicitne zostavený zoznam pojmov a činností podľa tém obsahového štandardu komponentu geografia.

Na základe segmentov schémy v obr. 3 uvedieme niekoľko príkladov zaradenia činností z obsahového štandardu. Pri klasifikácii sme zohľadnili prioritný kognitívny segment pre danú činnosť:

Percepcia miestnej krajiny

- Identifikovanie základných podobností a odlišností svojej obce (prírodné prostredie, architektúra, spôsob života) a vybranej obce zo zahraničia.

Percepcia miestnej krajiny a mentálna mapa

- Určovanie orientačných bodov v okolí školy, vyhľadávanie vybraných objektov, vytváranie predstáv o priestorových vzťahoch v škole, v obci a jej okolí.
- Určovanie relatívnej polohy vybraného objektu voči inému objektu (rovno, vpravo, vľavo, hore, dole, blízko, ďaleko, pred, za a i.) v teréne alebo na mape (v pláne) a navigácia na trase medzi nimi s využitím orientačných bodov.
- Vyjadrovanie žiackych predstáv o priestorovom rozmiestnení objektov v triede a v okolí školy z vertikálneho pohľadu (vtáčej perspektívy) formou jednoduchých modelov alebo náčrtkov.
- Porovnávanie vhodnosti jednotlivých druhov dopravy v obci spojené s posúdením ich vplyvu na životné prostredie. Hľadanie rozdielov medzi mestom a vidieckou obcou na žiakom známych príkladoch.

Mentálne mapy

- Tvorba jednoduchého orientačného plánu (mapového náčrtku) obce alebo jej časti na základe leteckej snímky. Orientácia plánu a orientácia v pláne.

Percepcia miestnej krajiny a pojmové konštrukcie

- Spoznávanie prírodných a historických prvkov obce a jej okolia podľa miestnych daností (napríklad park, les, chránený strom, prírodná rezervácia, potok, rieka, rybník, vrch, kostol, socha, fontána, brána, hrad), vrátane posúdenia ich stavu (udržiavaný, neudržiavaný, bezpečný, nebezpečný a i.).

Pojmy a pojmové konštrukcie

- Rozlišovanie pojmov podľa podmienok obce (napríklad dolina, údolie, vrch, pohorie, tiesňava, rovina, rieka, potok, jazero, rybník, breh, ostrov, les, pole, kameňolom, námestie, ulica).
- Posudzovanie vplyvu rôzneho prostredia na človeka – prírodné a umelé, tiché a hlučné, upravené a neupravené, nové a staré, čisté a znečistené, jednotné a rôznorodé.
- Pozorovanie počasia a jeho vplyvu na prírodu a ľudí počas dňa a roka spojené s grafickým zaznamenávaním oblačnosti a jednoduchým zápisom nameraných hodnôt teploty vzduchu.
- Identifikovanie dôvodu (za prácou, vzdelaním, službami, oddychom, poznaním, priateľmi), cieľa (blízka obec, okresné mesto, krajské mesto, zahraničie) a pravidelnosti (denne, týždenne, mesačne, ročne) cestovania ľudí vo svojej rodine a v rodinách spolužiakov.

Mentálne mapy a pojmové konštrukcie

- Lokalizovanie svojho bydliska a školy na leteckej snímke a mape veľkej mierky.
- Určovanie polohy obce na mape Slovenska a polohy Slovenska na mape Európy.

Mapy

- Tvorba jednoduchého orientačného plánu (mapového náčrtku) obce alebo jej časti na základe leteckej snímky.

Už pri zostavovaní tejto predbežnej klasifikácie činností sme boli konfrontovaní s viacerými diskutabilnými závermi, napríklad:

- činnosť *Identifikovanie základných podobností a odlišností svojej obce...* sme zaradili do segmentu percepcia miestnej krajiny. Boli sme konfrontovaní s potrebou využitia prienikov ďalších segmentov, lebo percepcia miestnej krajiny by mala byť následne rozvíjaná u žiakov s využitím segmentu mentálna mapa a pojmová konštrukcia. Naše skúsenosti nás vedú k otázke: Do akej miery je prioritné využitie percepcie krajiny a ako súvisí s ostatnými segmentami schémy?
- činnosť *Tvorba jednoduchého orientačného plánu...* sme zaradili do segmentu mentálna mapa a tiež do segmentu mapy. Zaradenie do toho alebo onoho kognitívneho segmentu závisí od dominantnej vzdelávacej činnosti. Obdobne ako v predchádzajúcom príklade budú ďalšie kognitívne segmenty využívať prepojenie mapových zobrazení s pojmovými konštrukciami,
- vidíme, že každá z klasifikovaných činností súvisí so segmentom pojmy a pojmové konštrukcie. Zo vzdelávacej praxe máme skúsenosť, že vyučovanie je často založené len na pojmoch, ich definíciách a klasifikáciách. Práca s mapou je využívaná na demonštráciu pojmových konštrukcií (napríklad čítanie mapy), ešte menej je využívaná percepcia krajiny (napríklad pozorovanie počas vychádzky).

Z uvedeného vyplýva, že zaradenie činností z obsahového štandardu do segmentu závisí od zvolenej dominantnej vzdelávacej činnosti, pričom je nutné zohľadniť možnosti prepojenia s ostatnými segmentami. Napríklad pri kresbe plánu okolia školy je prioritne využitý segment mentálna mapa, pri popise objektov je potrebné využiť aj segment pojmy a pojmové konštrukcie.

Záver

Štúdiu venovanou miestnej krajine ako univerzálnemu konceptu vzdelávania a prípravy učiteľov geografie sme naplnili cieľ opísať konceptuálny model geografickej kognitívnej konštrukcie založený na univerzálnom pojme miestna krajina. Na príklade opisu súvislosti pojmu geografická kognitívna konštrukcia s pojmom miestna krajina sme demonštrovali problém pre pojem pojmová konštrukcia.

Výsledkom štúdie je formulácia didaktického modelu rozvoja geografického myslenia s využitím konceptu geografickej kognitívnej konštrukcie, konceptu formatívnej interakcie a metakognitívnych konceptov Štátneho vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie 2023. Štúdia je metakognitívneho charakteru, je teoretickou základňou pripravovaných inovácií prípravy učiteľov geografie. Výsledky štúdie využijeme v praktickom riešení požiadaviek na dokumentáciu študijného odboru a tematických okruhov obsahu geografie vo vzdelávaní.

Literatúra

- AGNEW, J. A. 1987. *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Allen and Unwin, Boston. 267 pp.
- AGNEW, J. A. 2011. Space and place, 316–330. In AGNEW, A. J. & LIVINGSTONE, D. N. (eds) *Handbook of Geographical Knowledge*. SAGE Publications Ltd., Los Angeles.
- APPLEYARD, D. 1969. Why buildings are known. *Environment and Behavior* 1: 131–156.
- COE, N. M., KELLY, P. F. & YEUNG, H. W. C. 2007. *Economic geography: A contemporary introduction*. Wiley-Blackwell, Oxford. 568 pp.
- ČIEF, R. & NIŽNANSKÝ, B. 2012. Analýza geografického základného a všeobecného vzdelávania z hľadiska využitia pojmovej bázy geomorfológie. *Geomorphologia Slovaca et Bohemica* 2: 19–38.
- ČIEF, R. & NIŽNANSKÝ, B. 2017a. *Geografia – začíname aktívne*. Verbum, vydavateľstvo KU Ružomberok, Ružomberok. 68 pp.
- ČIEF, R. & NIŽNANSKÝ, B. 2017b. *Geografia – začíname aktívne – teoretický rámec*. Verbum - vydavateľstvo KU Ružomberok, Ružomberok. 55 pp.
- DANIEL, J. a kol. 2005. *Prehľad všeobecnej psychológie*. Enigma, Nitra. 278 pp.
- DUBCOVÁ, A. a kol. 2012. *Mikrogeografia – krajina okolo nás*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied, Nitra. 184 pp.
- ĎURIČ, L., GRÁC, J. & ŠTEFANOVIČ, J. 1991. *Pedagogická psychológia*. Jaspis, Bratislava. 324 pp.
- GOULD, P. & WHITE, R. 1974. *Mental maps*. Boston, London: Allen & Unwin, 188 pp.
- GREGORY, D. & CASTREE, N. 2012. *Human geography. Volume III*. SAGE Publications Ltd., London. 2136 pp.
- HART, R. A. & MOORE, G. T. 1973. The Development of Spatial Cognition: A Review, 246–288. In DOWNS, R. M. & STEA, D. (eds) *Image and Environment*, Aldine, Chicago.
- HARTSHORNE, R. 1959. *Perspective on the Nature of Geography*. Association of American Geographers, Rand Mc Nally, Chicago. 201 pp.
- HOLLOWAY, S. L., RICE, S. P. & VALENTINE, G. 2003. *Key concepts in geography*. SAGE Publications Ltd., London. 360 pp.
- HUBBARD, P. & KITCHIN, R. (eds) 2011. *Key thinkers on space and place*. SAGE Publications Ltd., London. 510 pp.
- JACKSON, P. 2006. *Thinking geographically*. *Geography* 91(3): 199–204.
- JESSOP, B., BRENNER, N. & JONES, M. 2008. Theorizing socio-spatial relations. *Environment and planning D: Society and Space* 26(3): 389–401.
- KANCÍR, J. & MADZIKOVÁ, A. 2008. *Didaktika vlastivedy*. Pedagogická fakulta, Prešovská Univerzita, Prešov. 216 pp.
- KANCÍR, J. 2007. Miesto regionálnej výchovy vo vyučovaní geografie a vlastivedy, 147–150. In *ScienEdu: Aktuálne trendy vo vyučovaní prírodovedných predmetov*. Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.

- KANDRÁČOVÁ, V. & MICHAELI, E. 1997. Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax, 265–285. In HARČÁR, J. (ed.) *Krajina východného Slovenska v odborných a vedeckých prácach*. 1. vyd. Pedagogická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Prešov.
- KAŇOK, J. 2001. Kartografické vyjádrení míry slezské identity na základě srovnání mentální mapy s mapou národnosti, *Kartografické listy* 9: 93–101.
- LYNCH, K. 1960. *The image of the city*. M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts. 210 pp.
- MADZIKOVÁ, A. 2003. Miestna krajina a jej didaktická transformácia vo vyučovaní vlastivedy v kontexte prípravy učiteľov – elementaristov, 319–323. In PORTIK, M. (ed.) *Príprava učiteľov elementaristov v novom storočí*. Pedagogická fakulta, Prešovská Univerzita, Prešov.
- MATLOVIČ, R. 2007. Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiu. *Geografický časopis* 59(1): 3–23.
- MATLOVIČ, R. & MATLOVIČOVÁ, M. 2015. *Geografické myslenie*. Prešovská univerzita, Prešov. 321 pp.
- NIJHUIS, S.S., VAN LAMMEREN, R. & ANTROP, M. 2011. Exploring the Visual Landscape – Introduction, 15–39. In NIJHUIS, S., VAN LAMMEREN, R. & VAN DER HOEVEN, F. (eds) *Exploring the Visual Landscape*. University of Technology, Delft.
- NIŽNANSKÝ, B. 1993. Mentálne schopnosti vo vzťahu ku krajine a mape. *Kartografické listy* 1, 37–45.
- NIŽNANSKÝ, B. 1994. Mentálna mapa a profesionálne mapové diela. *Kartografické listy* 2, 61–70.
- NOHL, W. 2001. Sustainable landscape use and aesthetic perception preliminary reflections on future landscape aesthetic. *Landscape and urban planning* 54: 223–237.
- OŤAHEL, J. & HLAVATÁ, Z. 2010. Krajina a jej vnímanie: prístupy k analýze. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 16: 23–35.
- OŤAHEL, J. 2003. Visual Quality of the Landscape: Approaches to Analysis. *Ekológia* 22, Supplement 2: 150–160.
- PETRASOVÁ, A. 2003. *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. M-PC, Prešov. 95 pp.
- PIAGET, J. 1952. *The origins of intelligence in children*. International University Press, NY. 436 pp.
- RUSNÁK, J., ONDROŠ, S. & BELUŠÁK, L. 2014. Priestorové koncepty a poznávanie geografickej reality. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 58(1): 81–120.
- SOKOL, M. 2011. *Economic Geographies of Globalisation*. Edward Elgar Publishing, London. 224 pp.
- ŠKODOVÁ, M. 2021. *Horné Pohronie – geografia miestneho regiónu v školskej praxi*. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, Banská Bystrica. 112 pp.
- ŠVP ZV, 2023. Štátny vzdelávací program pre základné vzdelávanie. [online]. *Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky*. [cit. 10. 3. 2024].
- Dostupné na WWW: <<https://www.minedu.sk/statny-vzdelavaci-program-pre-zakladne-vzdelavanie/>>.
- TOLMÁČI, L. a kol. 2007. *Zemepis 8 Slovensko* – učebnica pre 8. ročník základných škôl. 5. vyd. OG – Vydavateľstvo Poľana, spol. s r. o., Bratislava 120 pp.
- TOMČÍKOVÁ, I. 2010. Miestna krajina vo vyučovaní vlastivedy a geografie na základnej škole. *Geographia Cassoviensis* 4(1): 159–163.
- TOMČÍKOVÁ, I. 2018. Konceptia vyučovania geografie miestnej krajiny na základnej škole. *Geografické informácie* 22(1): 496–507.
- TOMČÍKOVÁ, I. & RUBÁŠ, D. 2023. Pupils' relationship to their local region. *Geografická revue* 19 (1): 76–92.
- TUAN, Y. F. 1977. *Space and place: The perspective of experience*.: University of Minnesota Press, Minneapolis. 226 pp.
- VÁVRA, J. 2010. Jedinec a miesto, jedinec v mieste, jedinec prostredníctvom miesta. *Geografie* 115(4): 461–478.

E English summary

Local landscape and geographical cognitive construction

The local landscape is the pupils' living space from birth, so geographical knowledge about it is very closely linked to life experiences. Pupils can confront their image of the local landscape and its perception with the images of their classmates, teachers and parents. We consider the concepts such as a house, hill, river, forest, road, village, town to be the primary conceptual construct in a person's mind linked to his or her local landscape.

The aim of the study is to innovate a conceptual model of geographical cognitive construction based on the universal concept of a local landscape. The innovation is based on a literature review and the use of previous analyses and research on local landscapes.

In the first chapter, the universality of the concept of a local landscape is demonstrated. The concept of a local landscape is one of the key concepts of geography along with the concepts of a place, space, environment, region, scale and time.

In the second chapter, the influence of a local landscape on the creation of a mental map is analysed. A mental map is understood as an intrinsic environmental and generalized mental image of the environment, which is the result of immediate perception and past experience.

In the third chapter, the influence of a local landscape on the perception of the landscape is analysed. Landscape perception is the sensory relationship between the observer and the landscape.

Chapter four analyses the role of local landscapes on the formation of a geographical cognitive construct. The geographical cognitive construction has several levels. The topographic level enables orientation in space, the construction of a mental map allows for a broader perception of the local landscape within a regional or even global dimension, and the perception of the landscape allows for the formation of associations and relationships to particular attributes of the landscape.

The experiences that pupils have in the local landscape also have a wider dimension and influence the formation of their attitudes towards nature, society, culture, homeland and the environment.

Keywords: Local landscape, place, geographical cognitive construction, landscape perception, mental map, conceptual constructions, map representation, conceptual base, space, didactics of geography.